

INLEIDING

Alvorens de libertaire beweging te schetsen zoals deze rond de eeuwwende in Frankrijk, Nederland en België naar buiten trad, pogen wij eerst een korte omschrijving van de anarchistische doctrine te geven. Ook een tweede hoofdstuk met een vlug overzicht van de ontwikkeling van het anarchisme vanaf de Internationale tot de door ons bestudeerde periode leek een noodzaak. Met het derde hoofdstuk over het Franse anarchisme omstreeks 1890-1910 zijn we volop aan het anarchistisch tijdsbeeld toe waarbinnen Ontwaking en de Kapel moeten gesitueerd worden. Waarom in dat verband nu precies, en dan nog in eerste plaats, Frankrijk behandeld wordt, heeft verscheidene redenen. Ten eerste is er de sterke geestelijke beïnvloeding vanwege deze grote nabuur waaraan België traditioneel was blootgesteld. Niet minder belangrijk is wel dat Frankrijk indertijd zowat kon aanzien worden als het pilotland van de internationale anarchistische beweging. Bovendien is Frankrijk tot nu toe het enige land waarvoor de anarchistische beweging op uitgebreide, wetenschappelijke manier bestudeerd is. In de uitgegeven doctoraatsverhandeling van J. Maitron (1) beschikken we over een werk dat, gezien ook de leidinggevende positie van de Franse anarchisten, in zijn resultaten vrij representatief is voor een groot deel van de toenmalige anarchistische beweging. Wij hebben dit hoofdstuk dan ook wat uitvoeriger opgevat dan de andere. De anarchistische beweging in Nederland, die we behandelen in het vierde hoofdstuk, was ook niet zomaar marginaal rond de eeuwwende, verre vandaar! Overigens hebben we met Nederland te maken met die tweede nabuur waar België toch traditioneel nogal wat zaken had. Dat we in een volgend hoofdstuk de Belgische beweging behandelen hoeft wellicht geen betoog. Dit is op het eerste zicht misschien minder het geval voor de onderwerpen van de twee laatste hoofdstukken. Bij nader toezien bleek een uiteenzetting over het Frans en ook Frans-Belgisch revolutionair bondgenootschap tussen kunstenaars en anarchisten, maar ook over bepaalde anarchistische plantjes in de hof van de Vlaamse Beweging in de jaren negentig, zoals Vermeylen en Van Nu en Straks, meer dan gerechtvaardigd.

(1) J. MAITRON, Le mouvement anarchiste en France, 2 dln, Paris, 1975.

HOOFDSTUK 1

HET ANARCHISME, GROTE MISKENDE

Een pasklare bepaling geven van het anarchisme, loopt niet van een leien dakje. Vooreerst hebben de anarchisten, anders dan bijvoorbeeld de marxisten, zich nooit aan echt systematisch geschrijf overgegeven. Wat voorhanden is aan anarchistische theorievorming, beperkt zich voornamelijk tot propagandamateriaal. Bovendien wilde het anarchisme, wars van alle dogmatische of autoritaire neigingen - een wezenstrek van het anarchisme-, de individuen de mogelijkheid geven in volle vrijheid hun persoonlijke opvattingen te ontwikkelen. Er werden dan ook heel wat anarchistische varianten in het leven geroepen.(1).

Toch vormen de anarchistische denkbeelden, op de keper beschouwd, een vrij homogeen geheel van opvattingen. Het anarchistisch individualisme van een Max Stirner (2) en het gemeenschapsanarchisme dat Proudhon (3) of Bakoenin (4) predikten, la-

-
- (1) D. GUERIN, L'anarchisme. De la doctrine à l'action, Saint-Amand, 1973, p. 5; J. MAITRON, Le mouvement anarchiste en France, dl. I : Des origines à 1914, Parijs, 1975, p. 20-21; F. BOENDERS, Inleiding, - F. BOENDERS e.a., De volle vrijheid, Brussel-Den Haag, 1976, p. 11.
- (2) M. Stirner (1806-1856), pseudoniem van J.C. Schmidt, Duits filosoof van links-hegeliaanse strekking; schreef Der Einzige und sein Eigentum (1845) en werd op die basis beschouwd als de vader van het individualistisch anarchisme; H. ARVON, art. Stirner, - E.U., dl. XV, p. 388-389.
- (3) P.-J. Proudhon (1809-1865), Frans schrijver en journalist van arbeidersafkomst; volksvertegenwoordiger onder de 2e Republiek; belangrijk theoreticus van het anarchisme, federalisme en mutuellisme, schreef o.a. Philosophie de la misère ... (1846) en Qu'est-ce que c'est la propriété? (1840); Art. Proudhon, - D.B.M.O.F., dl. I-3, p. 256-261; cfr. infra, p. 13-14.
- (4) M. Bakoenin (1814-1876), Russisch aristocraat, revolutionair van hegeliaanse vorming, kopman van de anti-autoritaire collectivistische strekking die binnen de 1e Internationale tegenover Marx en zijn aanhangers stond; H. ARVON, art. Bakoenine, - E.U., dl. II, p. 1032-1033; cfr. infra, p. 15-17.

4

gen uiteindelijk niet zover uit elkaar als men op het eerste gezicht zou denken. De gemeenschapsanarchist bleef, alle communisme ten spijt, een individualist in hart en nieren. En hoeveel individualisten waren in de grond eigenlijk niet een gemeenschapsanarchisme genegen zonder dat ze daar echter openlijk voor uitkwamen?(1) Als puntje bij paaltje kwam, waren alle anarchisten het eens over de algemene betekenis die moest toegekend worden aan het woord anarchie. Immers voor elk van hen moest anarchie die sociale toestand betekenen, waar alle gezag had opgehouden te bestaan. (2)

1. HET ANARCHISME VERWERPT ALLE GEZAG

Aan Proudhon komt de verdienste toe als eerste in 1840 een precieze inhoud aan het woord anarchie gegeven te hebben. In feite wil anarchie, afgeleid van de Griekse woorden an en archè, zoiets betekenen als het ontbreken van alle gezag of regering. Een koppige traditie wil dat die gelijkstaat met de totale wanorde. (3) Pierre-Joseph Proudhon zag het anders. Voor hem was de regering, de staat, bron van alle wanorde. Enkel en alleen een samenleving zonder regering of gezag kon de natuurlijke orde en de sociale harmonie herstellen. (4)

Niettemin bleven de namen anarchie, anarchist, anarchisme in de brede lagen van de bevolking hun verdachte reputatie behouden. De volgende anarchistische generaties zouden er dan ook voor terugschrikken, zich zomaar anarchist te noemen. Proudhon zelf ging zich naar het einde van zijn leven bij voorkeur federalist noemen, zijn kleinburgerlijke volgelingen doopten zich

(1) D. GUERIN, o.c., p. 6.

(2) J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 31.

(3) ID., o.c., dl. I, p. 13-14; D. GUERIN, o.c., p. 13;
G. WOODCOCK, Anarchism, a history of libertarian ideas and movements, Harmondsworth, 1963, p. 8.

(4) ID., o.c., p. 9-10; D. GUERIN, o.c., p. 14.

zelf mutuellisten, zijn socialistische erfgenamen daarentegen collectivisten en weldra zelfs communisten. Vanaf de jaren negentig kwam de term libertair meer en meer in voege als synoniem van anarchist. (1)

Een poging tot omschrijving van het anarchisme ondernomen door G. Woodcock (2), kan blijkbaar de goedkeuring van een aantal andere auteurs in deze materie wegdragen. (3) Voor Woodcock is het anarchisme "een maatschappelijk denksysteem dat gericht is op fundamentele veranderingen in de structuur van de maatschappij, meer in het bijzonder - want dat is het gemeenschappelijk element in alle vormen van het anarchisme - op de vervanging van de autoritaire staat door een of andere vorm van regeringsloze samenwerking tussen vrije individuen". (4) Dezelfde basisideeën vinden we ook bij Arvon. Voor hem is het anarchisme : "un mouvement d'idées et d'action qui, en rejetant toute contrainte extérieure à l'homme, se propose de reconstruire la vie en commun sur la base de la volonté individuelle autonome". (5)

Het gezag, eeuwig spookbeeld van elke anarchist en in de anarchistische optiek voor elk zelfbewust individu in het algemeen, openbaarde zich in de maatschappij omzeggens onder drie gedaanten, die elk hun eigen vorm van dwang met zich voerden : de staat, zijn politieke gedaante; het kapitaal, zijn economische gedaante; en de godsdienst, zijn morele gedaante. Het neerhalen van deze autoritaire drievuldigheid maakte dan ook het wezen uit van het negatief gedeelte van de anarchistische denkbeelden. (6)

(1) ID., o.c., p. 14-15; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 14-16.

(2) G. WOODCOCK, o.c., p. 11.

(3) F. BOENDERS, art.cit., p. 10-11; G. RUNKLE, Anarchism, old and new, New York, 1972, p. 5.

(4) G. WOODCOCK, o.c., p. 11; we namen de vertaling over van F. BOENDERS, art.cit., p. 11.

(5) H. ARVON, art. Anarchisme, - E.U., dl. I, p. 988.

(6) J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 21, dl. II : De 1914 à nos jours, p. 140, 142-159.

2. DE STAAT, POLITIEKE EN MEEST GEHATE UITDRUKKING VAN HET GEZAG

Bij de anarchisten lag de grootste nadruk op de strijd tegen de staat. "Le gouvernement de l'homme par l'homme, c'est la servitude", schreef Proudhon met Stirner. (1) Voor de anarchisten impliceerde elke staatsvorm de verknechting van het individu, de doodslag van alle persoonlijke creativiteit. Bovendien groeide hun anti-etatisme naarmate zij zich meer en meer wilden onderscheiden van de marxisten die diezelfde staat in tegenstelling tot de anarchisten eerst wilden veroveren, om vervolgens op die wijze zijn aftakeling te kunnen bespoedigen. (2)

Zo absurd was de anarchistische visie op de afschaffing van de staat blijkbaar niet. Voor de grote meerderheid van de socialisten in de 19e en bij het begin van de 20e eeuw was de staat het machtsapparaat dat de bestaande orde moest in stand houden. Marxisten, evengoed als anarchisten, beoogden de vernietiging van het staatsapparaat om te komen tot een klassenloze maatschappij. Op dat punt hadden een Lenin (3) en een Kropotkin (4) uitermate gelijklopende ideeën. (5) Maar de meningen liepen uit-

-
- (1) D. GUERIN, o.c., p. 18.
- (2) ID., o.c., p. 17-19; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 22, dl. II, p. 142-148; F. BOENDERS, art.cit., p. 11-12; H. ARVON, art.cit., p. 990.
- (3) Lenin (1870-1924), schuilnaam van Vladimir Iljits Oeljanov. Russisch revolutionair van burgerlijke afkomst, stichter van de U.S.S.R., de Russische communistische partij en de Comintern, belangrijk marxistische theoreticus, schreef o.m. Staat en revolutie (1917); H. CHAMBRE, art. Lénine et léninisme, - E.U., dl. IX, p. 392-398.
- (4) Kropotkin (1842-1921), Russisch aristocraat, geoloog en belangrijk theoreticus van het libertair communisme. Poneerde tegen het darwinisme in wederzijdse bijstand i.p.v. onderlinge strijd als beslissende ontwikkelingsfactor, schreef o.m. Mutual aid : a factor in evolution (1902); Art. Kropotkin, - G.W.P., dl. XI, p. 406; cfr. infra, p. 19-22.
- (5) J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 18-19, dl. II, p. 187; H. ARVON, L'anarchisme, Paris, 1974, p. 12; ID., art.cit., p. 990; R. DE JONG, Ontstaan, groei en ontwikkeling van het anarchisme, - J. BEZEMER e.a., Anarchisme, een miskende stroming?, Amsterdam, 1967, p. 20-21.

een waar het ging over de middelen om na de revolutie tot die klassenloze maatschappij te komen.

De marxisten zagen de vernietiging van de staat niet zomaar van de ene dag op de andere gebeuren. Ze voorzagen een tussenstadium : het proletariaat moest zich in eerste instantie van de staatsmacht meester maken en deze vervolgens gebruiken om definitief de macht van zijn vijanden te breken. Dit kon het des te beter door alle produktiemiddelen tot staatseigendom te maken. Zolang dus bleef de staat een verdrukkende macht uitoefenen, maar dan uitsluitend ten voordele van het proletariaat. In marxistisch jargon heet deze tussenfase op weg naar de staatsloze communistische maatschappij de dictatuur van het proletariaat. Een overgangperiode van tijdelijke aard, aldus de marxisten; immers door de nationalisatie van alle produktiemiddelen heft het proletariaat zich zelf als proletariaat op, verdwijnen geleidelijk aan alle klassentegenstellingen en gaat uiteindelijk ook de staat stilaan afsterven. De staat, uitdrukking van de klassentegenstellingen, verliest immers op dat ogenblik zijn functie als staat. (1)

Voor de anarchisten kon er geen sprake zijn van een overgangsfase als de proletarische staat, die marxistische poging tot verzoening tussen staat en maatschappij. Voor Bakoenin was deze zogenaamde post-dictatoriale anarchie, gebaseerd op de theorie van de wetmatige dialectische ontwikkeling, die tot het socialisme zou leiden, niets meer dan een mythe, gesteund op een utopisch dialectisme, een dialectische utopie. De staat was van nature uit contra-revolutionair, werktuig bij uitstek voor de verknechting van het individu, bron van al onze gesels. Staat en maatschappij waren niet te verzoenen. De staat moest terstond en tot in de kiem uitgeroeid worden. (2)

-
- (1) J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 19, dl. II, 192-200; H. ARVON, o.c., p. 12-13; ID., art.cit., p. 990-991; A. CONSTANDSE, Grondslagen van het anarchisme, Groningen, 1976, p. 103-119; A. LEHNING, Bakoenin, - F. BOENDERS e.a., o.c., p. 36; D. GUERIN, o.c., p. 29.
- (2) ID., o.c., p. 26; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 19, dl. II, p. 204; A. LEHNING, art.cit., p. 36-37.

Volgens de libertairen zou de proletarische staat des te wurgender zijn, omdat hij door de naasting van de produktie-middelen meer dan welke staat ook alle macht naar zich toe zou trekken. Bovendien zou hij zoals elke dictatuur, gedreven door zijn instinct tot zelfbehoud, zich zelf voortdurend willen bestendigen. Het is dan ook met de nodige luciditeit dat Michaël Bakoenin en andere libertairen een Russische revolutie voorspelden, die in den beginne wezenlijk anarchistisch zou zijn, maar die indien ze het staats-socialistisch recept zou volgen, onafwendbaar zou leiden tot een rode bureaucratie en een commissariocratie. Een dergelijk regime zou na een korte onderbreking zonder blikken of blozen de uitbuiting en verknechting onder het mom van het algemeen welzijn in onverminderde mate verderzetten. (1)

3. HET GEZAG OP ECONOMISCH EN MOREEL VLAK

De economie, essentieel voor de marxisten, was voor de anarchisten slechts één van de verschillende deelvlakken - belangrijk weliswaar, maar zeker niet beslissend - waar het autoritarisme zich uitte. De strijd tegen kapitaal en privé-bezit nam dan ook binnen de libertaire actie niet zo'n overwegende plaats in als binnen de marxistische. (2)

De minderheid, die het volk politiek en economisch onderdrukte, had bovendien in de (staats-)school en het leger twee uitermate geschikte instrumenten gevonden om de massa voor eeuwig de mond te snoeren. Maar dat waren niet de enige instellingen, die de staat aanwendde om zijn moreel gezag op te dringen. De burgerlijke stand, die van de nieuwgeborenen zoiets als staatsbezit maakte, het huwelijk, de familie, de godsdienst wa-

(1) D. GUERIN, o.c., p. 24-31; H. ARVON, art.cit., p. 990; ID., o.c., p. 75-76.

(2) J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 22; dl. II, p. 149-154.

ren evenveel andere instellingen, die elk greintje persoonlijkheid in het individu de kop moesten indrukken. Het huwelijk trof hetzelfde verwijt als de burgerlijke stand en hield voor de vrouw zelfs een dubbele aliënatie in : zij verloor op de koop toe haar vrijheid aan haar echtgenoot om een soort wettelijke slavin te worden. Waarop de anarchisten zich uitspraken voor de vrije vereniging zonder priester en/of vertegenwoordiger van overheidswege. Het gezin, produkt van het reeds verderfelijk bevonden huwelijk kon het kind slechts verstikken en moest dus doorbroken worden. Kinderen mochten geen bezit zijn, noch van degenen die het op de wereld zetten, noch van de maatschappij.(1)

De godsdienst op haar beurt diende slechts om bij het volk elke geest van opstandigheid te doden. Het merendeel der anarchisten kende aan de strijd tegen godsdienst en kerk dan ook een eerste rangplaats toe. Voor Bakoenin was de godsdienst geboren uit de vrees van de mens voor de hem omringende wereld, die hij maar niet kon doorgronden. De mens riep abstracties in het leven, die hij ging verafgoden en waaraan hij krachten en kwaliteiten uit de natuur en de samenleving ging toekennen. Tot overmaat van ramp zagen al vlug een aantal kwakzalvers het grote profijt in dat te halen viel uit de uitbuiting van de onwetendheid van de massa's. Het heette dat sommigen meer geïnspireerd waren dan anderen en dus ook moesten gehoorzaamd worden. Het gezagsprincipe was geboren en met hem de twee fundamentele gezagsuitingen : kerk en staat. Beide poneerden de natuurlijke verdorvenheid van de mens, het individu dat dan maar met een vol onderworpenheid afstand moest doen van zijn leven, zijn natuur zelf om heilige te worden voor de kerk en burger voor de staat. De taakverdeling tussen beide wijzigde zich mettertijd. In de 19e eeuw aldus Bakoenin, kunnen we stellen, dat de kerk instond voor de intellectuele, de staat voor de economische verknechting. De libertairen waren het roerend eens over het misdadig karakter van elke kerk; sommige echter predikten de onmiddellijke strijd, anderen verwachtten de uiteindelijke oplossing slechts met de komst van de sociale revolutie.(2)

(1) ID., o.c., dl. II, p. 154-156; A. CONSTANDSE, o.c., p. 59-86.

(2) J. MAITRON, o.c., dl. II, p. 156-159.

4. EEN MAATSCHAPPIJ OP BASIS VAN HET LIBERTAIR COMMUNISME

Met de vernietiging van het gezag nam het constructief gedeelte van het libertair programma een aanvang. Het is niet gemakkelijk in enkele lijnen de toekomstmaatschappij van de anarchisten te schetsen. In elk geval moesten én welzijn én vrijheid er tenvolle verzekerd zijn. En dit kon slechts in een libertair communistische samenleving.

Libertair omdat ze de volle vrijheid van het individu wou gewaarborgd zien en, uitgaande daarvan, voor alle niveaus van de samenleving het recht op vrije ontwikkeling opeiste. In de libertaire maatschappij zou het individu geïnspireerd door zijn behoeften, zijn smaak en zijn sympathieën zich op totaal vrije basis met andere individuen in een groep of een vereniging kunnen verenigen. Die verenigingen zouden zich op hun beurt volkomen vrij met andere groepen binnen de wijk of de gemeente kunnen verbinden, zo ook de gemeenten binnen de regio en op die wijze steeds verder : de regio's binnen de natie, de naties binnen de mensheid ...

Communisme betekende de inbeslagneming in naam van de hele mensheid van alle bezit, van alle rijkdom op aarde. De anarchistische toekomstmaatschappij zou communistisch zijn, omdat ze zou toelaten dat alle mensen zouden kunnen genieten van alle bestaande rijkdom en dit volgens het principe : "De chacun selon ses facultés, à chacun selon ses besoins" of nog : "De chacun et à chacun suivant sa volonté". (1)

(1) ID., o.c., dl. I, p. 22, dl. II, p. 163-173; deze citaten kwamen uit Cafiero, Anarchie et communisme, Paris, 1899, p. 5; voor het 1e citaat zie K. Marx, Kritik des Gothaer Programms, - Marx-Engels-Werke, bd. XIX, p. 21 : "Jeder nach seinen Fähigkeiten jedem nach seinen Bedürfnissen."

5. HET ANARCHISME IS VOOR ALLES EEN SOCIALISME

Een door het marxistisch denken beïnvloede geschiedschrijving beschouwt het anarchisme als een epifenomeen van het socialisme. In dat soort denken was het anarchisme, na gedurende lange tijd als tegengewicht gediend te hebben voor het socialisme, gedoemd om opgeslorpt te worden door dit socialisme. (1)

Steeds in hetzelfde kader was het anarchisme te herleiden tot dagdromerij van ambachtslui, mijmerend over een terugkeer naar het verleden, of van kleinburgerlijke intellectuelen, zich vermeiend in de utopie. Bevangen als deze kleinburgerlijke elementen waren door de panische angst opgeslorpt te worden in de grijze anonimiteit van de proletarische massa, verzetten ze zich uit alle macht tegen deze, althans voor de marxisten, noodwendige fase uit de historische ontwikkeling, waarmee deze houding, dan ook als reactionair gekapitteld werd. (2)

Spijtig voor de theorie, maar detailstudies op dat vlak wezen uit dat deze meer het produkt was van ideologisch truitjes-trekken dan een getrouwe weergave van de realiteit. De aangehaalde voorstelling van zaken bleek te eenvoudig om goed te zijn. (3)

Al met al kan de socialistische familie het anarchisme niet zomaar als een vreemd lichaam uitspuwen. Het valt niet te loochenen dat anarchie voor alles synoniem was van socialisme. De

-
- (1) H. ARVON, o.c., p. 13; ook B.W. Schaper beschouwt het anarchisme als een randverschijnsel van het socialisme: B. SCHAPER, Anarchisme en socialisme, - J. BEZEMER e.a., o.c., p. 88-95.
- (2) J. MAITRON, Un "anar", qu'est-ce que c'est?, - M.S., 1973, nr. 83, p. 23; H. ARVON, o.c., p. 76.
- (3) J. MAITRON, art.cit.; ID., o.c., dl. II, p. 106-108; J. LOUIS, Le mouvement anarchiste liégeois (1887-1914), onuitgegeven licentiaatsthesis, Liège, 1975, p. 7-12; cfr. infra, p. 66, 96; A. CONSTANDSE, F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland, - F. BOENDERS e.a., o.c., p. 117.

anarchist was in de eerste plaats een socialist die er naar streefde de uitbuiting van de mens door de mens uit de wereld te helpen. Het anarchisme was niets anders dan een welbepaalde tak van de socialistische boom, een tak meer bepaald waar de zorg voor de vrijheid en de haast om de staat te vernietigen centraal stond. Elke anarchist was een socialist, maar niet elke socialist was noodzakelijkerwijs een anarchist, zouden we dus kunnen stellen. In dat licht gezien dekken vlaggen als libertair communisme of dito socialisme ontegensprekelijk beter de anarchistische lading dan anarchisme zelf, federalisme of mutuellisme. (1)

De anarchistische beweging moet dan ook essentieel gesitueerd worden als een niet te verwaarlozen deel van de socialistische arbeidersbeweging, die zich ontwikkelde in de tweede helft van de 19e eeuw. (2)

(1) D. GUERIN, o.c., p. 15; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 19.
(2) R. DE JONG, art.cit., p. 18.